

Prethodno priopćenje UDK 141.72:159.923.3–055.2"18"
141.72:316.66–055.2"18"

Primljeno 28. 12. 2010.

Adriana Zaharijević

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Jove Ilića 165, RS–11000 Beograd
adriana.zaharijevic@gmail.com

Je li guvernantka bila žena?

O identitetu žene*

Sažetak

Tekst nastoji ponuditi drugačiju paradigmu razumijevanja identiteta genealoškim čitanjem figure guvernantke u Engleskoj XIX. stoljeća. Pokazujući da je ovu figuru nemoguće razumjeti ukoliko se uklone iz vida klasne pretpostavke njenog rodnog identiteta, i specifične pozicije koju je zauzimala na tržištu rada i u proizvodnji drugih žena, tekst nastoji dovesti u pitanje kontekst patrijarhata kao kontekst koji omogućava definiranje identiteta žene. Umjesto tog okvira, tekst pokušava uvesti drugačiji okvir koji se razrađuje kao sustav privatnog i javnog.

Ključne riječi

žena, guvernantka, klasa, identitet, sustav privatnog i javnog

U intervjuu »Ispovijesti puti«, poslije duge rasprave o tome ima li subjekta strategije (klasne) borbe, Jacques-Alain Miller postavlja Foucaultu neuvijeno pitanje: »Tko su, u krajnjoj instanci, subjekti koji se suprotstavljaju jedni drugima?« Priznajući da izlaže puku hipotezu, Foucault na to odgovara:

»Nema neposredno danih subjekata borbe od kojih bi jedan bio proletarijat, a drugi buržoazija. Tko se protiv koga bori? Svi se borimo jedni protiv drugih. A u svakom od nas postoji nešto što se bori protiv nečeg drugog.«¹

Na ovom ću tragu pokušati rekonstruirati jednu drugu borbu – iako i ovdje ostaje nejasno što se pod *borbom* točno podrazumijeva: dijalektičko sučeljavanje, ekonomska bitka, rat, razjedinjenost koja se održava drugim sredstvima. Bez obzira, dakle, na konkretnija određenja, može se tvrditi da je riječ o borbi koja je moguća jedino pod pretpostavkom postojanja jasno definiranih subjekata borbe – definiranih ovaj put *spolno*; ta borba zahtjeva zajednički okvir koji iziskuje i proizvodi uvjete za borbu – *patrijarhat*, okvir koji stvara i održava neravnopravne odnose među spolovima; konačno, ta borba proizvodi osoban *identitet* subjekata u sukobu.

*
Ovaj rad je realiziran u okviru projekta »Rodna ravnopravnost i kultura građanskog statusa: istorijska i teorijska utemeljenja u Srbiji« (47021) kojeg financira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije u okviru programa Integriranih i interdisciplinarnih istraživanja za period 2011.–2014. godine.

¹
Michel Foucault, »Confession of the Flesh«, u: *Power/Knowledge*, The Harvester Press, Brighton 1980., str. 207–208 (kurziv A. Z.).

Tvrdim da je *ideja* žene, u čije se ime bori feminizam, nastala u XIX. stoljeću. Štoviše, sâm se feminizam organizira oko te ideje koja je oblikovana, razvijana i ograničavana različitim diskurzivnim strategijama nastalim ili utvrđenim u XIX. stoljeću – strategijama koje nisu bile izravno ideološke u užem ili političke u širem smislu. Riječ je, naime, o proizvodnji »roda« – značenja ženskosti i muškosti – u parlamentarnim debatama, crkvenim propovijedima, priručnicima za odgoj dama, medicinskim traktatima, demografskim statistikama i imperijalnim narativima o domorodačkom stanovništvu. Specifično određenje roda (ženskosti/mušкости) u sebi nosi različite oznake vlastitog doba: industrijalizacije, ubrzane urbanizacije, razvoja sve snažnije klasne svijesti, ideologije domaćinstva, kolonijalne nadmoći itd. Prve feministkinje su, zalažući se za ravnopravnost muškaraca i žena, usvajale – ponekad čak kooptirale – prevladavajuću ideju žene koja nije nužno išla na ruku ciljevima feminizma.

No, usprkos tome što postoje rasuti tragovi ambivalentno ratobornih iskaza ranih feministkinja, kontekst *borbe* se javlja znatno kasnije, odnosno u doba razvoja feminističkih velikih narativa. Subjekt borbe tada postaje politički potlačena klasa čija je potlačenost izvor svih drugih sustava tlačenja. Opće mjesto feminističke kritike prvi put je nedvosmisleno definirala Ti-Grace Atkinson, rekavši da su

»... žene klasa, da je ta klasa po prirodi politička i da je ta politička klasa potlačena... Ako su žene politička klasa i ako su potlačene, mora biti da neka druga politička klasa tlači žene... [i to je] klasa muškaraca.«²

Okvir koji omogućava ovaj oblik tlačenja jest, dakle, patrijarhat – pojam inače uglavnom nepoznat feministkinjama XIX. stoljeća; a politički oblik potlačenosti koji rod pretvara u jedan oblik »klase« generira *identitet* žene koji je delimitiran identitetom drugog subjekta borbe. Identitet subjekata ove borbe izravno je hijerarhijski postavljen: drugim riječima, odnosi moći mogu se pravolinijski odrediti, a sve naknadne oznake poput klase, statusa, boje kože, porijekla, seksualne orijentacije itd., naprosto su posteriorne u odnosu na temeljnu oznaku roda. Ili, kako to kaže Robin Morgan, »kapitalizam, imperijalizam i rasizam su *simptomi* muške supremacije«.³

Teoretičarke koje su provele temeljitu kritiku pretpostavki rane feminističke teorije nastale sedamdesetih godina – koja međutim u svojim raznovrsnim vidovima opstaje i danas – ukazivale su na uskost i rigidnost ovako formuliranih okvira borbe koji proizvode isključujuće i ontologizirane identitete.⁴ Međutim, problem s modelom patrijarhata, a samim tim i s identitetom i oblicima borbe koji odatle proistječu, također je i heurističke prirode. Budući da se patrijarhat definira kao univerzalan i transhistorijski fenomen, tumačenja historije – ali i historijâ sadašnjosti – koja polaze od ovog okvira retroaktivno upisuju ahistorijski *identitet* žene u historiju *ideje* žene, umećući ga tamo gdje ga je zapravo samo uz poteškoće moguće upisati.

Vratimo se sada još jednom pitanju s početka teksta: *tko* su, u krajnjoj instanci, subjekti koji se suprotstavljaju jedni drugima? U kontekstu patrijarhata, na temelju rečenog, to bi morali biti muškarci i žene; svi muškarci spram svih žena, takoreći u generičkom smislu. Kada govorimo o ovako formuliranoj borbi, govorimo dakle o *identitetu*. Vratimo li se međutim u diskurs XIX. stoljeća, diskurs koji je proizveo *ideju* žene, struktura ove borbe prestaje biti nedvosmisleno jasna.

Jer, jesu li stare prosjakinje koje su hinile padavicu na ulicama Londona bile žene? Jesu li bile žene prostitutke koje, izobličene od sifilisa, posrću pločnicima pod težinom trudnog trbuha i opijene džinom? Jesu li to bile žene-

spektakli, poput Sarah Baartman, koja je dugo služila kao dokaz o protoku degenerirane krvi između nižih ljudskih i viših ženskih vrsta?⁵ Danas bi se, bez sumnje, na svako od tih pitanja odgovorilo potvrdno. Ono što sve te žene objedinjuje jest njihov podijeljeni identitet žene na koji je – usprkos razlikama – u krajnjoj instanci svodiv raznovrstan skup ovakvih ili onakvih žena. I kada se danas u ključu politika razlike dekonstruira ovakav trop, ne dovodi se u pitanje samo politika identiteta koja počiva na pretpostavci o jasno definiranim subjektima borbe. Ono što je možda daleko važnije dovesti u pitanje jest kontekst u kojem je politika identiteta uopće moguća, čime se u igru uvodi drugačije razumijevanje pozicioniranja i gradiranja odnosa moći. U slučaju feminističke politike to je, dakle, kontekst patrijarhata.

* * *

Danas gotovo sasvim zaboravljeni viktorijanski pisac senzacionalističkih romana, preteče detektivskog žanra, Wilkie Collins, na samom je početku šestog desetljeća XIX. stoljeća bio na vrhuncu slave kada je prva tiraža njegovog romana *Žena u bijelom* (*The Woman in White*) rasprodana u jednom danu, uslijed čega je u narednih šest mjeseci tiskan u čak šest izdanja.⁶ Collins u tom, za ono doba smjelom spisateljskom poduhvatu objedinjuje gotičke motive, detektivske zaplete, društvenu kritiku, mozaičku strukturu teksta i izumljuje čitav spektar likova koje predstavlja na minuciozan i pronicljiv način. Razlog zbog kojeg bi izvanredna Collinsova popularnost suvremenim čitateljima mogla biti takoreći nerazumljiva počiva u tome što on, ma kako netipično to činio, predstavlja sasvim tipične zaplete i tipske likove kakvi obitavaju u Engleskoj sredinom XIX. stoljeća. Dakle, ukoliko bi se u čitanje upustili bez ikakvog znanja o diskurzivnim prilikama koje čine svijet *Žene u bijelom*, današnji čitatelji bi naišli na hermeneutičke prepreke u tumačenju tada stereotipnih mjesta organiziranih oko stereotipno građenih likova. A čini se da se među svim tim tipskim likovima nitko ne personificira stereotip više od jedne *lady* i njene guvernantke.

2

Ti-Grace Atkinson, *Amazon Odyssey*, Links Books, New York 1974., str. 41.

3

Robin Morgan (ur.), *Sisterhood is Powerful: An Anthology of Writings from the Women's Liberation Movement*, Vintage Books, New York 1970., str. xxxiv.

4

Dovoljno je podsjetiti se samo na dva u čitavom nizu važnih momenata feminističke kritike patrijarhata/identiteta. U svom čuvenom tekstu »Pod pogledom zapada. Feminističko učenje i kolonijalni diskursi« Chandra Mohanty tvrdi: »Evidentno je da ne postoji univerzalan patrijarhalni poredak kojem ovo učenje pokušava da se odupre i odoli – osim ukoliko se ne pretpostavi da postoji internacionalna muška zavera ili monolitna, transistorijska struktura moći. Međutim, u svetu postoji specifična ravnoteža moći u koju se nužno mora uklopiti bilo koja analiza kulture, ideologije i društveno-ekonomskih uslova.« (Vidi: *III program* 125–126 (2005), str. 164.)

Također, u jednom drugačijem kontekstu, Judith Butler пита: »[K]ako to da izvesni tipovi subjekata polažu pravo na ontologiju, kako se to oni računaju ili kvalifikuju kao realni?... Područje ontologije je regulisan domen: ono što je u njemu proizvedeno i što je iz njega isključeno da bi se domen konstituisao, po sebi je posledica moći.« (Vidi: Intervju s Judith Butler »Kako su tela postala važna«, *III program* 117–118 (2003), str. 285.)

5

O problematičnoj ženskosti ovih žena i načelno o konstruiranju ideje žene, vidi: Adriana Zaharijević, *Postajanje ženom*, RŽF, Beograd 2010., posebno str. 73–99.

6

Vidi: Scott Brewster, »Introduction«, u: Wilkie Collins, *The Woman in White*, Wordsworth Editions, London 2008., str. vii.

Lady »je u svojoj sobi, zaokupljena tom najženskijom od svih boljki, slabom glavoboljom; a njena stara guvernantica, gospođa Vesey, bdi uz nju okrepljujući je čajem«. ⁷ Guvernantica, žena čije je zanimanje bilo da druge žene uči kako da budu žene, predstavlja paradoksalnu figuru XIX. stoljeća, čija liminalnost istovremeno opovrgava i omogućuje ženskost žena. Pored toga, ova je figura u kontekstu ranog feminizma iznimno važna, budući da on najvećim dijelom izniče iz svijesti o neophodnosti obrazovanja i plaćenog rada žena. Pokušat ću predočiti kakav je bio status te žene koja bi se, naizgled daleko manje problematično od već spomenutih »marginalnih« žena, morala uklopiti u identitet žene. ⁸

Riječ je, dakle, o ženama koje su podučavale žensku djecu u domaćinstvima više klase i imućnije srednje klase. Za naš je kontekst posebno važna njihova prisutnost u domaćinstvima srednje klase, koja po sebi predstavlja dokaz njene moći da se statusno približi aristokratskom modelu, a da istovremeno zadrži podesnu distancu u odnosu na jalovo odsustvo rada (*idleness*) viših klasa, koje u XIX. stoljeću biva gotovo sasvim lišeno etosa vrline. Prisutnost (što brojnijeg) osoblja nije ukazivala samo na prosperitet obitelji i ekonomsku moć njene glave – od toga je možda bila još važnija »moralna ekonomija«, kako to naziva John Tosh, kojom se uspostavljala rigidna granica među klasama viktorijanskog društva. No ta moralna ekonomija nikada nije bila razdvojena od samog protoka kapitala: rizici od gubitka bogatstva/položaja su u fluktuirajućem ranom kapitalističkom društvu uvijek predstavljali potencijalnu prijetnju. A guvernantica, kao žene rođene u srednjoj klasi čiji očevi više nisu bili u stanju omogućiti im poštovanja vrijednu dokolicu – drugim riječima, njima samima priuštiti guvernantu, život van plaćene službe i perspektivu braka – imale su ulogu »opomene obitelji koja ih je primala u službu na rizike kojima je i ona sama bila izložena«. ⁹

Među brojnim (ženskim) osobljem, guvernantica je dakle bila jedina osoba koja je pripadala istoj klasi kao i njeni poslodavci. Klasni status je, više no išta drugo, tu ženu preporučivao za poziv koji je obavljala: budući da joj je pozadina bila dostojna poštovanja (*respectable*), ona je, kao *lady*, mogla podučavati druge žene da postanu *ladies*, a istovremeno, činjenica da je *lady* onemogućavala joj je zaposlenje u bilo kojoj drugoj profesiji koja bi je, makar od početka XIX. stoljeća, učinila *declassée*.

Definicija otmjenosti (*gentility*), taj prostor oko kojeg se obrazovao identitet srednje klase u nastajanju, toliko je sužavala pokretljivost u granicama respektabilnog da su neka zanimanja, koja su do početka stoljeća bila društveno prihvaćena, postala potpuno relegirana u niže slojeve. ¹⁰ Štoviše, već četrdesetih godina XIX. stoljeća počinje se kolokvijalno govoriti o »problemu guvernantica«, budući da je broj osiromašenih žena srednje klase bio u zapaženom nesrazmjeru prema broju poslova koje su žene mogle obavljati zadržavajući istovremeno auru uglednosti i otmjenosti. Otuda poziv guvernantice nije bio osobito isplativ niti je donosio društveni prestiž ili ozbiljnije mogućnosti napredovanja i usavršavanja. A kako je riječ o takoreći jedinom zanimanju koje su žene srednje klase mogle raditi, ono je prije djelovalo kao zloslutno upozorenje nego kao poticaj drugim ženama da se osmjele na ulazak u sferu plaćenog rada. Nekoliko desetljeća kasnije, kada su obrazovne perspektive za žene djelovale nešto povoljnije, Maria Grey tvrdi: »Od prve do posljednje, sve one su žrtve otmjenosti.« ¹¹

Da bi uopće mogle postati guvernantice, odnosno da bi mogle ostati otmjene i poštovanja dostojne žene koje svoju otmjenost naplaćuju u tuđem domaćinstvu, guvernantice su morale biti *ladies* u strogo određenom moralno-ekonomskom smislu. ¹² Klasni status guvernantice iz dva je razloga bio od ključnog

značaja za njenu profesiju: vjerovalo se da se otmjenost može apsorbirati jedino iz otmjenog okruženja, koje je nudio decentni dom srednje klase. Međutim, kako je žena polagala pravo na zvanje *lady* samo pod pretpostavkom da se njena uloga svodi na rađanje (muževljeve djece), i brigu o simboličkom kapitalu (obitelji kojoj pripada) jednom vrstom institucionalnog materinstva, ona je morala posjedovati supstitute koji bi joj mogli omogućiti nesmetano potvrđivanje vlastitog *ladyhooda*. Te ženske »zamjene« koje će ženi omogućavati da *bude žena* – jer žena jest žena samo ukoliko je *lady* – postaju ključni signali svijetu da obitelj kojoj pripada za to omogućava materijalne i simboličke uvjete.

Prema tome, prisustvo eksternih članova domaćinstva predstavlja opipljiv dokaz da je žena slobodna od dužnosti prema sferi privatnog (jer netko umjesto nje nosi ugljen i vodu, kuha, doji i podučava manirama djecu koju je rodila) i da se može upustiti u promoviranje vlastite otmjenosti. Guvernanta je pak poseban znak prestiža, budući da se dijete moglo rano odvojiti od dadilje (*fizičke* zamjene za majku) – čime se, pored ostalog, od najranijeg doba stvarala surova distanca između članova domaćinstva i domaće posluge, što dijete uvodi u svijet klasne stratifikacije – na čije je mjesto stupala guvernanta kao *simbolička* supstitucija za majku. Upravo su ti simbolički supstituti bili zaduženi za to da jedna žena postane »dovršena« (*accomplished*), da postane ženom u punom smislu te riječi, što je signalizirala spremnost (i opremljenost svim neophodnim znakovima otmjenosti) da prijeđe u drugo domaćinstvo, dom svoga muža.

Iako je bit njenog poziva bila obrazovanje mladih žena za njihov jedini vjerodostojni poziv – da postanu *ladies*, dakle udane žene – same se guvernante, po pravilu, nisu udavale. To su bile žene koje su *radile* upravo *zato što* nisu mogle biti udane žene, tj. radile su *zato što* nisu mogle biti žene koje ne rade. Utoliko, iako su morale biti *ladies* da bi uopće mogle služiti u izgradnji drugih *ladies*, one istovremeno nisu mogle u cijelosti polagati pravo na ovo zvanje.

Figura guvernante je utoliko prožeta proturječnostima: iako bi joj njena (klasno) prirođena otmjenost trebala omogućiti dokolicu, ona radi; iako mora biti *lady* da bi uopće mogla biti u poziciji da obučava drugu ženu, ona sama ne postaje žena u pravom smislu te riječi, jer joj izostanak udaje onemogućava sve privilegije koje podrazumijeva punopravno uživanje privatnosti; konačno, budući da »radi« – sama za sebe zarađuje novac – ona ne uživa u stvarnom pokroviteljstvu poput izdržavanih *anđela doma*, ali je njen klasni status štiti od stigme »radnice«, budući da se od obitelji očeku-

7

Ibid., str. 25.

8

Za opis guvernante najviše sam koristila iscrpnu studiju Kathryn Hughes, *The Victorian Governess*, Hambledon, London 2001.

9

Vidi: John Tosh, *A Man's Place. Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*, Yale University Press, New Haven–London 2007., str. 13.

10

Riječ je recimo o zanimanju frizerke, babice i apotekarke. Vidi: K. Hughes, *The Victorian Governess*, str. 34.

11

Maria Grey, »Idols of Society or Gentility and Femininity«, u: Philippa Levine, *Victorian Feminism 1850–1900*, Hutchinson, London 1987., str. 86.

12

»Idealna guvernanta bila je siroče svećenika, udovica oficira ili neka druga žena valjanog porijekla koja je bila prisiljena (i to ne vlastitom greškom) pronaći sredstva za život.« Sally Mitchell, *Daily Life in Victorian England*, Greenwood Press, London 1996., str. 179. Taj aspekt izvjesne »nesreće«, »zle sudbine« koja ju je zadesila, bila je *conditio sine qua non* njene društvene prihvatljivosti.

je da joj, pored novca, omogući »pripadnost« ili imitaciju pokroviteljstva (*coverture*).¹³

Ta istovremenost blizine i udaljenosti koja je određivala njenu pripadnost *obitelji u kojoj radi*, istovremenost pripadanja i stranosti, istovremenost pokroviteljstva koje joj je kao otmjenoj ženi pripadalo i odsustva pokroviteljstva koje je potvrđivalo njeno ime na platnom spisku domaćinstva, presudna je za razumijevanje figure guvernante. Iako bi, prema zahtjevima XIX. stoljeća, bez njih ženskost žena bila nepotpuna, one same su, kao puki surogati za druge žene i kao žene čija je ženskost temeljno upitna, dovodile u pitanje ženskost kao takvu.

Guvernanta, dakle, predstavlja graničan prostor između žene i ne-žene. Ona je žena čija (nevidljiva) prisutnost povezuje punkture ženskosti u dvije specifično viktorijanske trijade. O prvoj, trijadi doma, gdje su neophodni slojevi ženâ da bi se ostvarila puna ženskost jedne žene – *gentlewoman*, do sada je već nešto rečeno. Tu se guvernanta postavlja između bioloških majki, takoreći bestjelesno uzvišenih bića koja tijekom dana dolaze u dodir s djecom samo nakratko i jedino u prisutnosti drugih žena,¹⁴ i dadilja, čija potonja klasna distanca asocira samo na udaljenu toplinu i tjelesnu intimnost najranijih iskustava.

Druga trijada, u čijem se središtu ponovno nalazi guvernanta, mogla bi se označiti kao trijada »izlišnih« žena (*surplus/redundant women*), koje se nalaze na jednakoj razdaljini od žene-ideala. Izlišne žene predstavljaju demografski pronalazak načinjen sredinom stoljeća; žena je naime na razini ukupne populacije bilo u nešto većem broju od muškaraca i njihov status, definiran budućnošću izvan braka, postaje stvar javnog interesa. Upravo u to vrijeme nastaju prve feminističke inicijative koje se prije svega okreću tim trajno neudanim ženama (*spinster*), isprva isključivo onima koje krase pozadina dostojna poštovanja; prostitucija upravo tada, prvi put u svojoj dugoj povijesti, dobiva istaknuto mjesto u javnom diskursu bivajući proglašena »najvećim društvenim zlom«; a tržište guvernanti u to vrijeme biva toliko prenapučeno da vrijednost obuke mladih žena postaje takoreći *a priori* devalvirana.

Trijada »izlišnih« žena formirana je u javnoj svijesti kao izvjesna prijetnja ženama srednje klase jer je pristanak na rad, koliko god u suštini bio nevoljan, također implicitno bio pristanak na moguću budućnost izvan bračne zajednice. U boljim okolnostima to je bio život »usidjelice«, u onim lošijim – »javne žene«. U viktorijanskoj svijesti oba modela zapravo predstavljaju antipode ideji žene koja jest žena *budući da* je nečija žena, »privatna« žena, odnosno dio nečije privatnosti. Ni neudata žena, žena koja ne pripada nikome, ni prostitutka, žena koja pripada svakome, ne mogu se uklopiti u dominantno shvaćanje žene kojoj ženskost pripada upravo na temelju toga što omogućava održavanje privatnosti drugome.

No klasni status guvernanti i ovoga ih puta čuva od čestog poistovjećivanja s »talogom« ženskosti: u svojoj čuvenoj knjizi *London Labour, London Poor* napisanoj sredinom XIX. stoljeća, Henry Mayhew uvjerava da mnoge prostitutke iz pukog hira, u čemu inače nema ni trunke istine, tvrde da su bile zavedene guvernante.¹⁵ Edinburški kirurg William Tait s druge strane dopušta da među posrnutim ženama ima i bivših guvernanti, ali ih on strogo razlikuje od žena radničke klase čija je »razuzdanost karaktera takva da... ih nitko ne mora zvesti da bi se navele na pogrešan put«.¹⁶

No najzad, pored svih tih »ničijih žena« koje nisu radile i »svačijih žena« koje su radile, postojale su mnogobrojne – vjerojatno najmnogobrojnije – žene, nečije žene koje su radile. Diskurzivne tehnike kojima je formirana dominantna ideja žene isključivale su, međutim, te žene iz svog opsega, budući da se

njihov položaj u strogoj raspodjeli javnosti i privatnosti opirao uvriježenom modelu. U tom su smislu prve feminističke aktivnosti koje su se sabirale oko pitanja obrazovanja žena, posjedovanja vlastite imovine i prava na dostojanstven rad, neposredno isključivale sve one žene koje su bile prisiljene na (bilo kakav) rad naprosto da bi preživjele, čije je obrazovanje bilo sporadično ili nikakvo, i koje uopće nisu ni posjedovale imovinu koju bi brakom mogle izgubiti.¹⁷

Smjestimo li sada guvernante u taj kontekst, značajno je primijetiti da su i prve feministkinje prema njima imale *klasni*, a ne rodno određen odnos. U tekstu koji je naslovljen »O preprekama zapošljavanju žena« (1860.) Jessie Boucherett, jedna od osnivačica Društva za promociju zaposlenja žena (SPEW), tvrdi da je status ovog zanimanja degradiran pojavom žena koje nisu u klasno opravdanoj poziciji da ga za sebe zahtijevaju:

»Ako bi mlade žene iz trgovačkih klasa... bile osposobljene da postanu službenice i računovotkinje, i da rade komercijalne poslove, broj pretendencija na mjesto guvernante vrlo bi se umanjio, te bi to uglavnom bile *ladies* koje su poznavale bolje dane, kćeri svećenika, liječnika i advokata koji su ih ostavili bez miraza; a kad se konkurencija smanji, te što ostaju u struci mogle bi potraživati dovoljno visoka primanja koja bi im omogućila da žive u snošljivim uvjetima kad ostare, i ne budu prepuštene milostinji; a kako je riječ prije svega o *gentlewomen* po rođenju i manirima, nepovoljni utisci koji sada postoje o guvernantama postepeno bi nestajali. Ta bi profesija bila u javnosti cijenjenija, a one koje se njome bave zasluživale bi poštovanje i obzir kakvi im pripadaju.«¹⁸

Dakle, jesu li guvernante, čak i u okruženju žena koje su svjesno govorile *u ime* žena, ikada tretirane samo kao žene, ili kao klasno određene figure ženskog spola? I je li njihov poziv – obrazovanje žena – ikada mogao biti uzdignut u sferu kojoj se može pridavati trajna vrijednost, ukoliko je moć da obrazuju bila daleko manje relevantna od kontingentne činjenice njihovog klasnog i spolnog podrijetla? Ta se pitanja danas – ukoliko im prilazimo iz perspektive identiteta žene – jednako teško mogu razumjeti koliko i neslućena popularnost romana *Žena u bijelom* W. Collinsa.

13

Za zanimanje guvernante bilo je ključno da je zarađeni novac simboličan da bi se tako neutralizirala činjenica da je prisutan bilo kakav plaćeni rad. Na taj način se pokazivalo da ta žena ipak *jest* žena, jer kao žena ona – da je samo imala izbora – nikada ne bi radila. Budući da nema mogućnost ući u domaćinstvo muškarca koji bi joj klasno bio ravan, ona je ognjište morala osvajati drugim sredstvima.

14

Predodžba o ženi kao brižnoj majci svakako nije viktorijanskog porijekla »jer je čak i u skromnijim domaćinstvima bilo uobičajeno da žena bude sa svojom djecom samo sat ili dva dnevno«. (K. Hughes, *The Victorian Governess*, str. 66.) O tome vidi i: Martin Pugh, *State and Society. A Social and Political History of Britain 1870–1997*, Hodder Arnold, London 2007., str. 70.

15

Henry Mayhew i dr., *The London Underworld in the Victorian Period. Authentic First-Person Accounts by Beggars, Thieves and Prostitutes*, Dover Publications, Mineola, New York 2005., str. 14.

16

K. Hughes, *The Victorian Governess*, str. 120.

17

Philippa Levine u svojoj obuhvatnoj knjizi o problemima predufažetskog pokreta u Engleskoj pitanje rada s pravom razdvaja u dva poglavlja, baveći se zahtjevima žena iz srednje klase u prvom, a problemima radnica u drugom poglavlju. U svom objašnjenju tog postupka ona ukazuje na to da se za prve pitanje zaposlenja odnosilo na pitanje osvajanja nezavisnosti i šireg učešća u javnoj sferi, dok se za druge rad prije definirao kao izvor pukog opstanka nego kao izvor samopoštovanja. Vidi: P. Levine, *Victorian Feminism 1850–1900*, str. 82.

18

Jessie Boucherett, »On the Obstacles to the Employment of Women«, nav. u: K. Hughes, *Victorian Governess*, str. 190.

* * *

Jesu li, prema tome, guvernante bile žene? Je li se njihova ženskost određivala prema muškarcima ili prema drugim ženama? Je li njihov klasni status bio dominantniji od onog što bismo danas nazivali rodnim identitetom? I u kojoj je mjeri njihov rod morao biti dvosmislena i rastezljiva kategorija? Je li u diskurzivnom aranžmanu kakav se uspostavlja i utvrđuje u XIX. stoljeću suvislo govoriti o identitetu žene? Primjer guvernante funkcionira, u bitnom smislu, samo kao jedan mogući primjer, izabran namjerno kao klasno i rodno ambivalentan, uslijed čega se opire nedvosmislenom kategoriziranju u skupine identiteta, određenih klasno *ili* rodno. Postoje, međutim, čitavi spletovi ideja razvijanih u ovo doba koji se ne mogu jednosmisleno uklopiti u identitetske matrice i očekivanja koja retroaktivno upisujemo u njih upravo stoga što su u tom dugom razdoblju ideje *postajale*, i to ne bez osporavanja, stalnih reartikulacija, logičkih, ideoloških i drugih oblika otpora.¹⁹

Smatram da okvir za razumijevanje identiteta figure guvernante koji nudi patrijarhat nije dovoljan. U tom smislu bih predložila drugačiji interpretativni okvir koji ne pretpostavlja rigidne hijerarhije, ne pojednostavljuje složenu mrežu odnosa moći, čime se isključuju različite materijalne i simboličke okolnosti karakteristične za žene koje divergiraju od jednosmisleno određenog *identiteta* žene.²⁰ Taj okvir možemo razumjeti kao sustav privatnog i javnog.

Insistiranjem na pojmu 'sustav' u frazi »sustav privatnog i javnog« željela bih ukazati na procese usustavljanja odnosa moći različitim diskurzivnim tehnologijama i strategijama. No, iako se odigravaju u vremenu, ti procesi nisu jednom zauvijek dati, okončani i fiksirani: oni su u suštinskom smislu dinamični i promjenljivi, a njihovi su proizvodi adaptabilni i višestruko uvjetovani različitim dimenzijama, koje su – od XIX. stoljeća naovamo – u stalnom procesu postajanja, obnavljanja i preformuliranja. Odricanjem od okvira patrijarhata različite forme tlačenja ne bivaju apstrahirane, odbačene ili minimizirane. Odricanjem od rigidnih hijerarhija – subjekti koji tlače i potlačeni objekti koji se mogu pretvoriti u subjekte borbe – ideja sustava privatnog i javnog upućuje na strategije podređivanja koje se, prije svega, služe ekspanzijom i diseminacijom »znanja«, a ne brutalne sile. Građani (bijeli muškarci srednje klase) *posjeduju* drugog (žene, niže klase, nebije, starosjedilačke narode itd.), kao posjednici istine o njihovoj drugosti, kao posjednici moći organiziranja javnosti i diseminacije te istine kroz njene različite slojeve. Ta egzotizacija i ambivalencija drugih podrazumijeva investiranje u proizvodnju norme, koja se pak predstavlja kao datost. To sa svoje strane upućuje na stalnu proizvodnost sustava privatnog i javnog, stalni napor investiranja u ekspanziju istine i apropiacija svih oblika »pobunjeničkih« istina.

U tom smislu, odustajanjem od strogo definiranog identiteta i konteksta borbe za prisvajanje sile, sama se norma otkriva kao preskriptivna, konstruirana, kao nešto što uz napor funkcionira kao datost i puka deskripcija. Možda još važnije, to omogućava otpor »pobunjeničkih« istina podvrgavanju normama i otvara prostore za njeno trajno preispitivanje. U užem kontekstu drugačijeg čitanja identiteta žena, ovaj otklon omogućava uvid u to da uobičajeno smještanje žena u privatnu, muškaraca u javnu sferu – što je u direktnoj vezi s koncepcijom patrijarhata – nije u potpunosti adekvatno. Muškarci su zapravo bili posrednici između privatne i javne sfere; oni su *dio* javnosti i *posjednici* vlastite privatnosti, prema standardnoj liberalnoj paradigmi. To se dakako prije svega odnosi na predstavnike srednje klase, koji su bili i aktivni tvorci javnosti i shvaćanja o postojanju hijazma između javnog i privatnog. S dru-

ge strane, žene – i tu upućujem na one žene koje nisu bile ni prostitutke, ni prosjakinje, *ni guvernante* – te su žene bile samo dio muškarčeve privatnosti: njen simbol, živ, pokretljiv znak. Sve ostale žene – koje su to bile takoreći samo u nedostatku boljeg imena – različitim diskurzivnim sredstvima su se približavale identitetu žene.

Ideja sustava privatnog i javnog u izvjesnom smislu omogućava da se sve te voljne i nevoljne aproksimacije uzmu u obzir i da se ne zanemari sistematizacija različitih skala odnosa moći postizana raznovrsnim strategijama. Ona nam omogućava da uzmemo u obzir preplete koji samorazumljive sukobe čine upitnima, da razumijemo likove identiteta koji izlaze iz njegovih okvira, remeteći i podrivajući na taj način sam identitet. Konačno, ona nam omogućava da razumijemo sistematičnost polja racionalnosti, da zaključim još jednom Foucaultovom frazom, koja generira interpretativne okvire koje razne žene – a guvernanta je svakako među njima – čine u najmanju ruku nerazumljivim.

Adriana Zaharijević

Had Governess Been a Woman?

On Woman's Identity

Abstract

The paper seeks to offer a different paradigm for understanding identity by genealogical reading of the figure of governess in the 19th century England. By exposing the unintelligibility of this specific figure, if class assumptions of her gender identity and her specific position in the labour market and in the production of other women are left out of consideration, the paper attempts at questioning the context of patriarchy as the context which enables the definition of woman's identity. Instead of that framework, the paper introduces the notion "system of private and public", which is meant to replace the rigid concept of identity in our interpretations of the idea of woman.

Key words

woman, governess, class, identity, system of private and public

19

Vjerojatno najbolji primjer za to nudi pojam 'rase' koji svoje obrise i promjenljive sadržaje stiče neujednačenim ritmom tijekom cijelog XIX. stoljeća. Također, iako se već desetljećima unazad govori o klasi (pri čemu se po pravilu misli na klasu kapitalista i radničku klasu, odnosno subjekte klasne borbe), XIX. stoljeće poznaje palete klasnih razlika i o klasi gotovo uvijek govori u pluralu (*middle classes*, *lower classes*), čemu u prilog ide i činjenica da Engleska ne poznaje moment dodjele »univerzalnog« prava glasa, kakav je bio karakterističan za neke kontinentalne zemlje (1848.), nego je učvršćivanje klasnih razlika i razvoj same ideje klase nešto što se razvijalo zajedno s idejom širenja građanskih prava i obveza.

20

Ili divergiraju od praksi koje se povezuju s tim identitetom u kontekstu patrijarhata. Primjer za to, prema tezi srodan ovome što

tvrdim, nudi prvo poglavlje (»Friendship and the Play of the System«) knjige Sharon Marcus, *Between Women. Friendship, Desire and Marriage in Victorian England* (Princeton University Press, Princeton–Oxford 2007.). Čuvena teza Adrienne Rich prema kojoj patrijarhat (prinudna heteroseksualnost) staje na put svim oblicima povezivanja žena (*female bonding*), u potpunom je neskladu s viktorskim iskustvom, što Sharon Marcus izvrsno dokumentira: »... investiranje viktorskog društva u heteroseksualnost išlo je ruku pod ruku s onim što bismo mogli nazvati prinudnom homosocijalnošću i homoerotizmom žena... Veličanje prijateljstava među ženama pokazuje da se ženskost nije definirala jedino u odnosu na muškost, nego i prema sponama među ženama koje ih nisu naprosto sapinjale u rodni sistem već su im omogućavale i izvjestan stupanj igre u njegovim okvirima.« (Isto, str. 61–62.)